

ПРО ПОШИРЕННЯ В РОСІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАЦЬ ГАЛИЦЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ДЕМОКРАТІВ

Прагнення до зв'язків з Росією, з її передовою суспільною думкою, вченими, журналістами, редакторами та видавцями газет і журналів було для О. С. Терлецького, М. І. Павлика, І. Я. Франка та інших галицьких письменників, вчених та суспільних діячів органічною потребою, джерелом взаємної інформації з найважливіших питань сучасного їм життя. Адже Росія була країною, куди у кінці ХІХ ст. перемістився центр міжнародного робітничого руху.

Будучи переконаними інтернаціоналістами, галицькі революційні демократи не протиставляли демократичну культуру українського народу демократичній культурі російського народу, вірно розуміли, що в кожній нації є трудяща й експлуатована маса, умови життя якої неминуче народжують демократичну й соціалістичну ідеологію. Вони не уявляли майбутнє свого народу поза спільним розвитком з російським народом, вірили в його революційні сили, у неминучість загибелі самодержавства. Як і австрійську монархію, вони глибоко ненавиділи російський царизм, відкрито виступали проти нього. Ось чому урядова цензура Росії постійно перешкоджала доступу їх творів у країну, забороняла ввозити і поширювати їх. Тільки небагато творів західноукраїнських революційних демократів змогли потрапити на книжкові полиці бібліотек Росії, а потім до рук читачів, як це було, наприклад, з соціально-економічною працею Остапа Терлецького «Москвофіли і народовці у 70-х рр.», виданою у Львові у 1874 р. Великих труднощів зазнали також прогресивні галицькі письменники і суспільні діячі з публікацією в Росії своїх творів.

Значно менше висвітлене у науковій літературі питання про введення в Росію й поширення соціально-економічних праць Павлика і Франка, а також інших прогресивних західноукраїнських письменників та суспільних діячів, що являє безсумнівний інтерес.

У 1940 р. у журналі «Красный Архив» (т. 1) була опублікована частина архівних матеріалів петербурзького цензурного комітету і головного управління у справах преси, що розглядали питання про допуск у Росію художніх творів Івана Франка. Щодо ставлення цензурних органів до його соціально-економічних праць, які надходили в Росію з Галичини, то про це написано дуже мало. У соціально-економічних працях Павлика і Франка висвітлювалось широке коло проблем, пов'язаних з життям трудящих західноукраїнських земель та їх боротьбою проти гніту австрійської буржуазії, польських поміщиків, уніатського духовенства. У деяких з них оцінювалося суспільно-політичне й економічне життя Росії.

Цензурні органи ставились негативно до допуску у країну з Австрії не тільки соціально-економічної літератури, в якій могли піддаватися критиці самодержавні порядки, а й до таких офіційних документів, як тарифні довідники, розрахункові відомості, різні бланки, необхідні для взаємних розрахунків за залізничні перевезення, що здійснювалися між Австрією і Росією.

Митні органи старанно перевіряли зміст пакетів, укладок на австрійсько-російському кордоні, щоб запобігти проникненню разом з залізничними документами у країну небажаної літератури. «Не можна бути впевненим,— писав у лютому 1898 р. міністр внутрішніх справ Горемікін міністру фінансів,— що укладки з такими виданнями не будуть містити в собі друковані твори, поширення яких в межах Росії не може бути допущене, з огляду на що безумовний пропуск закордонних залізничних видань без всякого перегляду в межах імперії не може бути дозволений»¹.

Працівникам митниці й цензури було добре відомо, що значна частина забороненої літератури доставлялась у Росію через Галичину. Цей шлях використовувався у свій час революційними народниками, що переправляли свої видання в Росію з Женеви та інших європейських столиць. У цьому їм допомагав Остап Терлецький, який підтримував зв'язки з П. Лавровим. Пізніше цим шляхом переправлялися в Росію твори К. Маркса, Ф. Енгельса, видання російських соціал-демократів. І. Франко і М. Павлик надавали у цьому велику допомогу.

Царська цензура охороняла інтереси не тільки світської, а й духовної влади. З цього приводу дуже показова історія проникнення в Росію книги англійського філософа Уільяма Джона Дрейпера «Історія відносин між католицизмом і наукою». Праця ця ще у 1876 р. була перекладена на російську мову і видана у Петербурзі за допомогою О. М. Пипіна, але на вимогу цензури з неї був виключений розділ, в якому піддавалося критиці християнське вчення.

Новий переклад книги Дрейпера, тепер уже на українську мову, був здійснений М. І. Павликом. Щоб привернути до неї більше уваги громадськості, загострити питання про необхідність боротьби проти клерикалізму в Галичині і Росії, Павлик назвав книгу Дрейпера інакше: «Історія боротьби між релігією і наукою».

Цензурний комітет у Петербурзі одразу звернув на це увагу, а також на те, що «в цьому перекладі на українську мову,— як це було відмічено,— книга Дрейпера з'явилась без скорочень, а крім того, вона подана з післямовою перекладача, який люто нападає на Росію та її порядки»².

Особливий гнів цензора викликали слова Павлика у написаній ним післямові, в якій «він розп'ятується про гніт духовної влади в союзі зі світською»³. Тому цензурний комітет не знайшов іншого рішення, як «поіменованій твір заборонити поширювати та ввозити в межі імперії»⁴.

Суворість цензури і заборона поширення ввезених в Росію соціально-економічних праць галицьких революційних демократів не загальмували припливу їх у країну. Особливо багато часу довелося витратити цензорам на розгляд творів Івана Франка, яких з Галичини надійшло більше, ніж праць будь-якого іншого автора. Це були художні, наукові та публіцистичні твори.

Уже в 1888 р. київський цензор Дроздов дуже недоброчливо поставився до книги Франка «З вершин і низин», ввезеної в Росію. Він побачив в її авторі відвертого захисника народу, ворога не лише австрійських властей, а й царського самодержавства. Ось як він писав у своєму донесенні до Петербурга: «Автор зображає становище малоросів в Австрії і Росії у найбільш чорному світлі, як таких, що перебувають в неволі, в тюрмі, в кайданах і які гинуть з голоду. Він закли-

¹ Центральний державний історичний архів в Ленінграді (далі — ЦДІА в Ленінграді), ф. 776, оп. 21, од. зб. 287, арк. 128.

² ЦДІА в Ленінграді, ф. 776, оп. 21, од. зб. 287, арк. 118.

³ Там же.

⁴ Там же.

кав їх «сіяти думи вольнії», виступити на боротьбу зі своїми гнобителями, тобто з урядом і всіма сильними і багатими людьми, «здобувати волю», жертвувати за народ своєю кров'ю і спалити вогнем те, що не можна змити кров'ю»⁵.

У березні 1899 р. на розгляд цензурного комітету надійшла з Галичини велика економічна праця Івана Франка «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині». У ній Франко різко виступив проти залишків кріпосництва в економіці західноукраїнських земель, вірно стверджував, що лише боротьба селян примусила пануючі класи Австрії у 1848 р. піти на скасування кріпосного права.

Цензор у своєму донесенні головному управлінню у справах преси зазначав, що праця Франка є історичним нарисом кріпосництва у Галичині і не містить нічого протицензурного. Але, підкреслювалось далі, вона, будучи гостро соціальним твором, може нагадати селянству Росії про його недавнє минуле, посилити його вороже ставлення до поміщиків.

Ось як викладав цензор міркування Франка про причини скасування кріпосництва у Галичині: «Важкі повинності в розмірах щорічно від 100 до 150 днів панщини викликають нарешті заворушення в Галичині серед селян і криваві повстання проти поміщиків в 1846 р., після чого, через два роки, була скасована назавжди в Галичині кріпосна залежність»⁶.

Це, як і інші місця у книзі, де було дано соціально-класову оцінку історії закріпачення селян у Галичині і скасування кріпосництва, привернуло увагу головного управління у справах преси. Воно погодилося з думкою цензурного комітету про неможливість її обігу в Росії, і ввезти книгу було заборонено.

Урядові органи, які здійснювали контроль за пресою, серйозно непокоїло те, що у творах Франка висвітлювалось «корінне питання про долю робітничого населення»⁷. Тому й інші роботи Франка спіткала та ж доля, що і його працю про історію кріпосництва у Галичині.

Твори Франка «Радикали і радикалізм» і «Радикальна тактика» викликали незадоволення цензурного комітету, тому що у них роз'яснювались цілі і завдання галицьких радикалів, програма яких хоч і відбивала дрібнобуржуазні прагнення селянства, але «вимагала соціальних змін»⁸.

Це примусило цензора ще більше згустити фарби і написати про тактику галицьких радикалів: «Боротьба робітників проти капіталістів, власників засобів виробництва, відтінюється прикладами на забите селянство, на користь котрого і закликають радикали виступати своїх однопумців»⁹.

Заборонено було поширення в Росії окремого видання соціально-історичного нарису Франка про Івана Вишенського, хоча сама робота у вигляді статті була опублікована у «Київській старині» 1889 р. (кн. 4).

Іван Вишенський був змальований як людина гаряча, енергійна, чесна і безстрашна, яка закликала у своїх посланнях «хлопів, простих шевців, сидельників і кожум'як проти попів, єпископів і митрополитів»¹⁰.

Цензор побачив у праці протиставлення пригнічених і знедолених селян духовенству, що, як і поміщики, «тримає під гнітом своїх кріпос-

⁵ «Красный Архив», 1940, т. 1, с. 264.

⁶ ЦДІА в Ленінграді, ф. 776, оп. 21, од. зб. 287, арк. 120.

⁷ Там же, од. зб. 551, арк. 149.

⁸ Там же, од. зб. 287, арк. 117.

⁹ Там же, арк. 118.

¹⁰ Франко І. Твори у 20 томах, т. 19, с. 502.

них». Цих слів автора було досить, щоб головне управління у справах преси винесло свій вирок праці Франка про Івана Вишенського: «Перешкодити обігу в Росії»¹¹.

На охороні інтересів панівних класів країни цензура стояла при розв'язанні питання про дозвіл чи заборону поширення в Росії не тільки соціально-економічних праць Франка і Павлика, а й творів інших прогресивних письменників і суспільних діячів Галичини. Так, у березні 1898 р. до головного управління у справах преси надійшло донесення представника петербурзького цензурного комітету графа Головіна, в якому переказувався зміст повісті О. С. Маковея «Залісся». Маковій був менше відомий у Росії, ніж Франко і Павлик. Він редагував у Галичині «Зорю» і за своїми суспільно-політичними поглядами був типовим селянським демократом.

У повісті, що мала визначене соціально-економічне забарвлення, говорилося про важку долю селян Галичини, яких грабували війти і священники. Цензор не знайшов у повісті, як він писав, ніяких шкідливих теоретичних міркувань, бо описане в ній життя селян, за його словами, «побудоване на зовсім інших засадах, ніж життя наших селян, а саме: на конституційних, а життя духовне — на уніатських»¹². Але цензор не міг залишити непоміченим одне місце у повісті Маковея, де, за його словами, «дійові особи визнають російське самодержавство небажаним»¹³. Це і визначило дальшу долю повісті, яка, за розпорядженням головного управління у справах преси, «повинна бути заборонена до ввезення в Росію»¹⁴.

Незважаючи на всі труднощі, з якими доводилось зустрічатися соціально-економічним працям галицьких революційних демократів у Росії, зв'язки останніх з нею не ослабли, а з кожним роком посилювались і міцніли. Цьому певною мірою сприяла та обставина, що в кінці XIX ст. Петербург і Москва перетворились на визначні центри суспільної думки й журналістики. Тут створились нові організаційні форми боротьби пролетаріату, звідси революційні ідеї поширювались по всій країні та за її межами. Вони доходили й до Галичини, де у 1896 і 1897 рр., завдяки зусиллям Франка і Павлика, на сторінках журналу «Жите і слово», що видавався ними, з'явилися дві марксистські статті: Г. В. Плеханова «Робітничий і революційний рух в Росії» та П. Л. Тучапського — «Нові факти робітничого руху в Росії».

У той же час при сприянні передових письменників Росії і України, особливо М. Горького і Л. Українки, петербурзьких, московських, київських, одеських газет та журналів прокладали собі шлях твори Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Наталії Кобринської, Юрія Федьковича та інших прогресивних галицьких письменників, вчених і суспільних діячів.

Оповідання Франка «Цигани» і «Муляр», що мали яскраво виражене соціально-економічне забарвлення, з'являються на сторінках петербурзьких журналів «Новое слово» і «Жизнь». У «Жизни» було опубліковане й оповідання Франка «Домашній промисел», в якому показаний процес розорення сільських кустарів під впливом капіталістичних товарно-грошових відносин, що розвивалися.

Ряд соціально-економічних і публіцистичних статей Франка друкує петербурзька газета «Северный курьер». Інші його праці з'являються на сторінках журналів «Жизнь Юга», «Киевская старина», «Одесский вестник». Двадцять творів Франка читачі в Росії могли прочитати у збірці «В поте лица», що вийшла в російському перекладі у Петербурзі в 1901 р.

¹¹ ЦДІА в Ленінграді, ф. 772, од. зб. 22, оп. 21, ч. 1, арк. 191.

¹² ЦДІА в Ленінграді, ф. 776, оп. 21, од. зб. 287, арк. 35.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, арк. 36.

Пізніше, коли відгриміли залпи першої російської революції, яка зробила, на думку Франка, глибоку тріщину в льодовій горі російського деспотизму і абсолютизму¹⁵ і була, за словами Павлика, частиною великої всесвітньої ломки сил і традицій старого суспільства¹⁶, галицькі революційні демократи продовжували підтримувати міцні зв'язки, розвивати чові. Вони добре розуміли, що тільки спільна боротьба українського і російського народів завершиться перемогою над силами деспотизму і тиранії. В ім'я цього вони самі жили і боролись, вірили в революційне майбутнє Росії, з долею якої пов'язували долю свого народу, близької їх серцю України.

V. L. MIRONOV

ON THE QUESTION OF THE CIRCULATION OF THE GALIZIAN REVOLUTIONARY
DEMOCRATES' SOCIAL-ECONOMIC WORKS IN RUSSIA AT THE END
OF 19-th CENTURY

S u m m a r y

The ties of the progressive Galizian writers and scientists with the advanced Russian social thought are shown. On the basis of the analysis of archive documents of Russia's State authorities which managed the questions of the import and the circulation of foreign social-economic works in this country, the attitude to the works of I. Ya. Franko, M. I. Pavlyk and other Galizian writers and public workers, is considered.

¹⁵ Франко І. Отвертий лист до галицько-української молодіжі.— «Літературно-науковий вісник», т. 30, Львів, 1905, с. 11.

¹⁶ Павлик М. Із-за загального виборчого права в Австро-Угорщині. Чернівці, 1906, с. 3.
